

ANMÆLDELSER

Mark Juergensmeyer:
Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence.

Berkley: University of California Press, 2000 (316 xv s.)

Den amerikanske sociolog Marks Juergensmeyers *Terror in the Mind of God* er naturligvis ikke blevet mindre central og aktuel efter den 11. september 2001. Som et komparativt studie af religiøs terrorisme kvalificerer bogen den aktuelle debat på flere centrale punkter. Væsentligst viser Juergensmeyer, at fundamentalistisk terrorisme lader sig forbinde med enhver religiøs orientering, og således ikke kun med islamisk fundamentalisme, som flere debattører, foranlediget af angrebet på World Trade Center, synes at mene. Man skal heller ikke primært søge i de religiøse tekster for at finde en baggrund for den religiøse terror, men snarere forstå terroren i forlængelse af en særlig måde, hvorpå bestemte personer forholder sig til religiøse budskaber. Terroristernes fortolkning af religiøse skriftsteder er ofte særegen og anstrengt, og forestillinger om, at f.eks. islam i modsætning til kristendom skulle være en voldelig og ekspansiv religion, giver derfor ikke megen analytisk mening. End ikke den vanlige tese, at monoteistiske religioner har større potentiale for voldelig intensivering, synes at holde. Juergensmeyers bog

er først og fremmest en solid gennemgang af religiøs terror over hele verden – fra Shinrikyosektens angreb i Tokyos undergrundsbane over IRA's aktiviteter i Nordirland og kristne fundamentalisters bombing af abortklinikker i USA til Hamas' selvmordsaktioner i Israel – og ikke mindst solid i dens betoning af de individuelle historier og opfattelser bag disse terrorhandlinger. Juergensmeyer undersøger alle verdensreligionerne og finder religiøs terrorisme inden for dem alle, men frem for alt finder han en række indvidider, der, trofskelle til trods, synes at dele en verdensanskuelse.

Fælles for alle de terrorister, som Juergensmeyer har interviewet, er, at de mener, at de kæmper en religiøs kamp på tre forskellige, men samtidig forbundne niveauer: De kæmper en kamp for den individuelle frelse, en social og politisk kamp for religionens plads i samfundet, og endelig ser de sig som part i en kosmisk kamp mellem godt og ondt. I terrorhandlingen forbindes disse tre niveauer. Terroristen opnår status af martyr, eller mindre radikalt som en, der har bekendt og bekræftet sin tro gennem handling. Samtidig er terroren led i en politisk kamp mod sekularismen og for at give religionen en mere dominerende plads i samfundet, og endelig gives denne kamp for det tredje legitimitet gennem en forestilling om en altid allerede igangværende kosmisk krig mellem godt og ondt.

Juergensmeyer har, som

nævnt, interviewet en lang række religiøse aktivister, og interessant giver de, hvad enten de er kristne, muslimer eller hinduer, de samme begrundelser for deres handlinger. Det er således ikke religionen som sådan, der handler. Fokuset i Juergensmeyers bog er derfor snarere på, hvad terrorister gør ved religion. To former for intensivering er centrale for at nå til den religiøse terrorisme. For det første er alle de interviewede fundamentalister, og hermed forstås, at de ser sig som kompromisløse i deres tro. Religionen er for dem den eneste relevante verdensanskuelse, og de følger de religiøse læresætninger bogstaveligt. Disse læresætninger forstås som givet utvetydigt og imperativt. Men denne fundamentalisme lægger ikke nødvendigvis grunden for en religiøs terror. Den kan lige så vel skabe det modsatte: En vilje til betingelsesløst at hjælpe folk i nød og bekæmpe vold. Paven kan på basis af den nævnte definition kategoriseres som fundamentalist. Han er kritisk over for alle dem, som argumenterer for, at religionen må tilpasse sig nye vilkår. Religionen kan ikke formes efter forgodtbefindende. Pavens holdning til abort er et godt eksempel på en sådan holdning.

Den anden form for intensivering kan man kalde politisk, og det centrale er her, at terrorister er parate til at anvende et hvilket som helst middel for at sikre religionens rette plads i samfundet. Juergensmeyer sondrer ikke, som den gængse littera-

tur om fundamentalisme mellem religiøs konservatisme og fundamentalisme. En sådan sondring synes dog at ligge implicit bag hans analyser og argumenter. Fundamentalisterne er i modsætning til religiøst konservative (som Paven nævnt ovenfor) kendetegnet ved villigheden til at anvende vold i deres stræben for at indløse deres religiøse mål, og de er således parate til at overskride de selv samme lovsætninger, som deres handlinger skal bekræfte: f.eks. at man ikke må slå ihjel. De religiøse terrorister er ofte bevidste om, at deres handlinger isoleret set er forkastelige, men de argumenterer samtidig for, at disse handlinger er legitimeret af et højere mål. Terroristerne er meget sjældent sadister eller psykopater, men derimod på mange måder normalt fungerende individer. Juergensmeyer skriver i bogens indledning, at hans formål ikke er at forstå, hvorfor slette folk udfører slette handlinger, men hvordan normalt fungerende mennesker dedikeret til en moralsk vision kan udføre forkastelige handlinger. Det andet og gennemgående træk er, at terroristerne ikke accepterer sondringen mellem offentlig og privat, og at de ser det religiøse som havende forrang i forhold til det politiske.

Det er naturligvis vanskeligt at trække sondringen mellem den religiøse og politiske intensivering ad teoretisk vej – alene af den grund at denne sondring allerede synes at forudsætte en sekulær platform, og således en konstitutiv sondring mellem

politik og religion. I praksis er det imidlertid lettere al den stund, at kun ganske få religiøse aktivister er parate til at anvende terror. Juergensmeyer har valgt denne "lette" løsning, hvilket er legitimt, da bogen primært har et empirisk sigte. Storre vanskelighed er forbundet med Juergensmeyers sondring mellem vold og terror. Volden rettes mod et specifikt mål – f.eks. at dræbe en politisk modstander – mens terroreren primært har som formål at sprede frygt. Det primære er således ikke den eller dem terroreren rettes imod, men derimod alle som lader sig skræmme af den. Den religiøse terrorist søger at ramme alle "vantro", mens dens politiske aktivist gennem vold forsøger at ramme relevante opponenter. Der er således stor forskel på et angreb på en abortklinik, som har til formål at stoppe en specifik aktivitet, og bombing af World Trade Center, hvor det politiske mål er mere diffust. Igen er sondringen vanskelig, og Juergensmeyer forsøger derfor at undgå at tegne den for skarpt. Ikke desto mindre synes den afgørende for dem, som forsøger at forstå og bekæmpe terrorisme. Der er stor forskel på, om en religiøs bevægelse forsøger at fremskynde dommedag, eller om man ønsker amerikanerne ud af Saudi Arabien. Det sidste kan man søge en politisk løsning på. Det giver lidet mening i det første tilfælde.

Juergensmeyer diskuterer i sin bog en lang række "prominente" terroristers virke,

som f.eks. Osama Bin Laddens, men lad os her fokusere på hans første casestudie: Mike Bray, da det netop er gennem studier som dette, at Juergensmeyer vrider sig fri af den herskende diskurs om islamisk fundamentalisme. Juergensmeyer beskriver Mike Bray som en munter, charmerende og nydelig mand i begyndelsen af 40'erne. Han vil helst kaldes Mike og fremstår langt fra som prototypen på en indsnævret fundamentalist. Ikke desto mindre satte han i februar ild på en abortklinik i Dover, for hvilket han blev dømt og sad i fængsel indtil 1989. Mike Bray er som Timothy McVeigh at finde på den hvide kristne højrefløj. Inden han udførte den fatale handling, forklarede Brey sine nærmeste, at hans handlinger havde til formål at stoppe mordet på uskyldige babyer. Brey er ikke den eneste, som på den militante højrefløj forstår terror som defensiv af natur. I miljøet sondres der generelt mellem militante og terrorister. Brey og andre med ham betoner, at deres handlinger har et højere mål, og at volden således ikke er et mål i sig selv. De ser sig som militante kristne – ikke som terrorister.

Brey havde og har stadig en central position blandt kristne fundamentalister i USA. Rygterne går, at han har skrevet værket *Army of God*, der er en manual for angreb på abortklinikker. Han udgiver det militante krisenyhedsbrev "Capitol Area Christian News", og har tillige skrevet *A Time to Kill*, som forsvarer hans handlinger.

Endvidere har han fungeret som forsvarer for andre, som har angrebet abortklinikker. Brey var opdraget i en familie, hvor sport, kirke og militære aktiviteter stod centralt. Faren var officer i søværnet, hvilket uden tvivl har dannet baggrunden for hans militante holdninger. Brey var gennem sin opvækst religiøst søgende og mødte i Billy Graham en genfødt evangelisk kristen. Brey tager på hans opfordring på præsteseminar, og sammen danner de senere en lille klan af 10 familier, dedikeret til kristendommens strenge lære.

Det amerikanske samfund befinder sig for Brey at se i en tilstand af en dyb moralsk krise. Amoralen inkarneres om nogen i Clintons person, der beskrives som karakteriseret ved en satanisk disrespect for sandhed og menneskelighed. Brey sammenligner ofte Clinton med Hitler. Referencer til nazisme er i det hele taget hyppige. Amerikanerne befinder sig i en situation, der er sammenlignelig med Nazityskland – en tilstand, hvor befolkningen er lullet i søvn og ude af stand til at forstå situationens alvor. Brey og andres udvalgte opgave er følgelig at vække befolkningen af dens søvn, og at få folk til at indse alvoren af det moralske forfald. Brey forstår sig som fortroppen i en religiøs revolution, der skal etablere en ny moralsk orden baseret på bibelsk lov og et politisk liv styret af åndelige snarere end af materielle værdier. Brey legitimerer dels sine handlinger gennem udvalgte bibelcitater og dels

gennem referencer til civil ulydighed under nazismen. Især føler han sig inspireret af den tyske teolog og præst Dietrich Bonhoeffer, som pludselig forlod sit job på Union Theological Seminary i New York for i Tyskland at medvirke i planlægningen og udførelsen af likvideringen af Hitler. Kuppet blev afsløret og Bonhoeffer hængt. På tilsvarende vis refererer Brey til Reinhold Niebuhr, der, som Bonhoeffer, kan tages til indtægt for en kritik af pacifisme: Der er undtagelsestilfælde, hvor brugen af vold kan legitimeres med henvisning til en højere sag. Andre referencer, som Brey benytter sig af, er til traditionen for tænkningen af retfærdig krig: Cicero, Ambrose og Augustine og befrielsesteologi.

Vi ser, at casestudiet af Brey passer perfekt ind i den generelle ramme. Han er ikke tilhænger af vold, men ser den som legitimeret i undtagelsestilfælde. Han ser sig som udvalgt i en kosmisk kamp mellem godt og ondt, og han beklager, at religionen har mistet sit fodfæste i det amerikanske samfund. I anden del af sin bog forsøger Juergensmeyer at forklare det mønster, som viser sig, når Breys historie sammenholdes med de øvrige. Gennem fire kapitler forsøges forskellige forklaringer. Af dem har vi allerede mødt den første forklaring: spørgsmålet om den kosmiske krig. Interessant spørger Juergensmeyer i denne sammenhæng og i forlængelse af René Girards teorier, hvorfor religionens symbolske vold til tider får

et reelt og blodigt udtryk, og Juergensmeyer svarer noget tyndt, meget kortfattet og væsentligt mindre interessant, at det sker, når den kosmiske krig tænkes at foregå i en virkelig og ikke en transcendent verden, når de troende identificerer sig personligt med kampen, og når det er umuligt at forestille sig, at kampen ikke vindes. Der er sådan set ikke noget galt med Juergensmeyers intuitioner. Problemet er, at han aldrig udfolder dem. Det er også problemet i de resterende tre kapitler, hvor terrorens analyseres som et teaterstykke udspillet for et publikum, hvor konstruktionen af fjendebilleder diskuteres, og hvor endelig terroristernes sociale og familiemæssige baggrund diskuteres. Der er gode intentioner og pointer i denne anden del af Juergensmeyers bog, som, hvis man formulerer det positivt, kan tjene til inspiration for fremtidig akademisk arbejde. Mindre positivt kunne man sige, at bogen bærer præg af en amerikansk fremstillingsform, hvor mere grundlæggende teoretiske diskussioner undgås til gengæld for en flydende og letfordøjelig prosa. Dette til trods skal det dog understreges, at bogen er en glimrende introduktion til et forventeligt hurtigt ekspanderende felt. Sociologien har og bør have meget at byde på, når spørgsmålet er forholdet mellem religion og terror.

Carsten Bagge Laustsen
Institut for
Statskundskab,
Københavns Universitet

Zygmunt Bauman:
In search of politics.
Polity Press, 1999
(212 s.)

Denne bog er Baumans mest direkte bidrag til en analyse af politikens aktuelle forfatning. Han udfolder en analyse af "usikkerhedens politiske økonomi" som dynamikken bag mange aktuelle fænomener, og skitserer en politisk vision for et samfund, der kan modvirke den generaliserede usikkerhed ved at balancere kravene om frihed og tryghed. Som del af visionen udvikles en radikal autonomi- og demokrati filosofisk begrundelse for borgerløn og alene dette burde kunne stimulere til øget debat af spørgsmålet om borgerløn.

Bogens ærinde er at undersøge vilkårene for politik i dag. Hvilke muligheder har vi for at handle politisk i en verden som i stigende grad synes overladt til markedets (de)regulering, altså et regi uden politisk diskussion af fællesanliggender og uden fastsættelse af kollektivt forpligtende regler. Bogen henvender sig hovedsageligt til universitetet og andre højere læreanstalter, men også til deltagere i den samfundspolitiske debat.

Bauman tager afsæt i det paradoksale forhold at vi i den liberale, velstillede del af verden opfatter os som de mest frie mennesker, samtidig med at vi ikke længere synes at tro på at vi kan forbedre verden eller blot gøre noget for at ændre på verdens gang. Hvis vi nu i de liberale demokratier har

vundet friheden, hvordan kan det så være at vi ikke også har vundet evnen til at forestille os en bedre verden og til at gøre noget for at bedre den? Hvad er det for en frihed som mistænkeliggør forestillingsevnen og accepterer frie menneskers afmagt i forhold til anliggender der vedrører alle? Disse to overbevisninger hænger ikke sammen logisk set, men vores dagligdags erfaringer sandsynliggør dem begge i praksis. Den verden, vi lever i, sender med andre ord meget modsætningsfulde signaler til os. Og for at have et valg mellem om vi enten vil forholde os kynisk eller forsøge at forbedre/reformere vores verden, må vi erkende dette paradoks. Bauman prøver netop at svare på hvad vi kan vide om dette paradoks. Hans svar er kort fortalt at væksten i individuel frihed kan falde sammen med en øget kollektiv afmagt i den udstrækning, at der så godt som ingen formidling sker mellem privat og offentligt liv i dag. Folks problemer forbliver private fremfor at blive formuleret sådan at de kan få deres behørig kollektive og politiske svar. Offentligheden synes reduceret til en momentan luftning af personlige problemer på en måde, som afskærer fra at formulere disse problemer som fællesanliggender.

Baumans analyse og politiske vision udfoldes over tre fyldige kapitler. Første kapitel – *Søgen efter offentlige rum/offentlighed* – handler om politiks ændrede betydning og mening. Hovedfokus er her

på sammenhænge mellem voksende usikkerhed på den ene side og politikken "lov og orden" intensivering og offentlige fænomener som spontane protester mod pædofile kriminelle på den anden side. Bauman beskriver vores verden som en "usikkerhedens store kedel" og peger på, at de måder vi søger sikkerhed på ofte blot gør os mere usikre/utrygge. Bauman bruger det tyske begreb Sicherheit, fordi det kondensere tre forskellige, men centrale aspekter ved denne aktuelle usikkerhedsproducerende samfundsdynamik:

1. "security" (sikkerhed, betrykkelse): Verden er stabil og pålidelig, det man har indvundet forbliver ens ejendom og holder sin værdi

2. "Certainty" (vished, bestemthed): Det at vide/kende forskellen mellem fornuft og vovl, det troværdige og det utroværdige, det nyttige og det unyttige og alle andre distinktioner vi bruger til at træffe dagligdagens valg.

3. "Safety": (sikkerhed, tryghed): Det at man, såfremt man opfører sig ordentligt, ikke vil møde afgørende trusler mod ens krop, hjem, nabolag og andre rum man investerer sig selv i.

Alle disse aspekter ved Sicherheit er forudsætninger for den selvsikkerhed og selvberoenhed/uafhængighed, som evnen til at handle og tænke rationelt hviler på. Fraværet eller svækkelsen af disse forudsætninger fører til: mindskelse af selvsikkerhed, tab af tillid til egne evne og andres intentioner, angst, forbeholdenhed, tendens til

fejlsøgning og fejlfinding, aggression mv.

To cut a long story short; at the heart of life-politics lies a profound and enquenchable desire for security; while acting on that desire rebounds in more insecurity and ever deeper insecurity (p.23).

Den voksende usikkerhed betyder, at

the major issue today is no longer *what is to be done*, but *who has the power and the resolve to do it* (p.20).

Problemet er ikke primært at vi ikke ved hvad der bør gøres, men mere (fortvivlende) at vi ikke aner hvem – hvilke aktører – der kan gøre det.

At leve og handle på usikkerhedens vilkår er ikke nogen nyhed. Nyheden er derimod at stort set alle – på nær de stærkeste som kan nyde mobiliteten – i dag præges af usikkerhed. Ikke kun de marginaliserede, men også middelklasseindivider rammes af omskifteligheden og af institutionernes af-institutionalisering i vores nutid som Bauman i seneste skrivelser sammenfatter med begrebet "Liquid Modernity". Vi har ikke længere de forskellige (moderne) bestræbelser på at modvirke usikkerheden at støtte os til. Familien og nationen - to kollektivt trøstende svar på den kval og usikkerhed som menneskers individuelle endelighed afstedkommer – er

ikke længere hvad de har været i den henseende. Menneskets eksistentielle usikkerhed, frygt, angst og frustration er ustyrlig og ikke-håndterbar i dens rene form. Den eneste måde at fortrænge denne urovækkende sandhed på er at dele frygten op i små bidder, man kan forholde sig praktisk til og håbe på at "løse". Konfronteret med den uundslipelige frygt beroliger intet bedre end det at gøre noget ved et "problem", man kan kæmpe imod. For eksempel kan kampen mod fedme ses som en lille sag blandt flere sager der optager, så man kan fortrænge ensomhedens ubodelige gru. Som alle andre energikrævende, formålsgevende sager/problemer så fokuser kamp mod fedme på kroppen, hvis uophørlige endelighed man forskudt forsøger at glemme. Dagens verden er en container fuld af frygt der desperat søger at udtrykke sig på måder, som den enkelte håber at kunne dele med andre. Det er baggrunden for fænomener som spontane kollektive protester mod dømte for pædofili, kollektive samlinger som Weight Watchers og lignende.

I andet kapitel – *Søgen efter handlingsmuligheder/aktører (agency)* – drøfter Bauman de vanskeligheder som eksisterende institutioner/aktører har, når det gælder om at handle politisk og effektivt sådant. Det skyldes blandt andet, at "offentligheden" er blevet tomt for egen selvstændig dagsorden om almene og kollektive spørgsmål. I dag, hvor tv showene sæt-

ter dagsordenen, er offentlighed ikke mere end en samling af personlige problemer og behov, som artikuleres sådan at problemerne/behovene forbliver private/personlige. At vi ikke kobler mellem privat/personligt og kollektiv sfære skyldes også, at moderne politisk teori ofte postulerer adskillelse og uafhængighed mellem disse to sfærer. Og det er en del af miseren. For vil man realisere autonomiprojektet må en sådan forbindelse iværksættes og plejes. Det frie samfund som projekt kan ikke være andet end dobbelttrettet: Et autonomt samfund behøver autonome individer, og individer kan kun være autonome i et autonomt samfund. Derfor er det uheldigt at den politiske teori ikke i højere grad gør os i stand til at forstå den gensidige sammenhæng mellem privat og kollektiv autonomi. Et tredje aspekt af politikens dekonstruktion er at agora – torvet for diskussion af samfundets mål og midler – i dag blot forlades af de magtfulde aktører som i dag sætter udviklingens tavse dagsorden. Modsat de engagerede modernistiske intellektuelle, som engagerede sig i samfundsreformerende - totalitære eller ej – projekter, synes dagens medlemmer af vidensklassen at lukke sig om sig selv – tilsyneladende integrerede i en post-engagement situation. Måske sætter de deres lid til at "demokratiets usynlige hånd" vil skabe et retfærdigt samfund. Men det kan synes naivt eller i det mindste meget usikkert i dag, hvor ingen kan

være tvivl om at markedets "usynlige" hånd ikke har skabt velstand for alle.

I det tredje kapitel – *Søgen efter vision* - skitserer Bauman en vision der kan guide den politiske reform, der er så megen brug for at imødegå en voksende polarisering, marginalisering og fattigdom. Et centralt element i visionen er borgerløn som ikke hidtil har fået den basale filosofiske begrundelse, som den fortjener ifølge Bauman. Det er ikke nok at slå til lyd for den ud fra socialpolitiske eller andre motiver. Nej den må etableres for at sikre de grundlæggende forudsætninger for at den demokratiske republik kan virke. Så længe den nuværende "Usikkerhedens politiske økonomi" fungerer, så at alles liv gøres fundamentalt usikre – nogens liv selvfølgelig mere smerteligt end andres – er det usandsynligt at folk vil engagere sig tilstrækkeligt i udarbejdelsen af politiske svar på vores problemer.

Mellem kapitel 2 og 3 ligger tre ekskurser: *Ekskurs 1: Ideologi i den postmoderne verden* er en interessant gennemgang af ideologibegrebets skiftende historiske betydninger, og en rammende pointering af at ideologi også indebærer et engagement i samfundet, en vilje til at tage et ansvar. Bauman konkluderer at det er for tidligt at fejre de store fortællingers (ideologiers) bortgang, ligesom det måske også vil være uetisk at glæde sig over en sådan. I *Ekskurs 2: Tradition og autonomi i den postmoderne verden* skærper Bauman

blandt andet Giddens' analyse af tillidens vilkår i dag: Det er snarere tilliden i sig selv der bliver flygtig – snarere end de tillidsallokerende mekanismer. For der er alt for mange konkurrerende traditioner til, at nogen af dem kan opnå langvarig tilslutning og autoritet. Bauman knytter tradition/traditionalisme til eksistensen af et heteronomt (fremmedbestemt) samfund. Traditionalisme peger uvilkårligt på valgets realitet, da traditionalisme indebærer forsøg på at retfærdiggøre denne eller hin tradition. Men traditionalisme er samtidig et symptom på et samfund der ikke vil være ved sin egen autonomi, sin egen mulige selvbestemthed. I *Ekskurs 3: Postmodernitet og moralsk og kulturel krise* spørger Bauman til hvorfor vi taler om værdi-, kultur-, kunstens krise, når vi efterhånden godt ved at der er krise i krisebegrebet selv. Når vi godt ved at det teoretiske billede af en rolig normaltilstand, som er forudsætningen for at se vores liv og samfund som krise, ikke holder. Baumans svar er her at vi holder fast i krisebegrebet, fordi vi fornemmer noget nyt: nemlig at orden, bestemmelse synes at blive mere og mere umulig. Verden er ikke blot ude af kontrol, den er også ikke-kontrollerbar. Bogens hovedsigte kan godt klare sig uden ekskurserne, men de giver et indblik i de konklusioner Bauman har draget i nogle af sine tidligere arbejder om fx den moderne nationalstats etablering og intellektuelles/vidensklassens rolle heri (jf.

Baumans *Legislators and Interpreters*). Samt Baumans seneste refleksioner over aktuelle socialvidenskabelige og politiske diskussioner af begreber som ideologi, kultur og krise.

Bogens aktualitet og relevans viser sig på flere måder. For eksempel er den sociologiske diagnose af følgerne af Sicherheits underminering original og dybtgående. Bauman har en selvstændig måde at gå til spørgsmålet om hvordan vi kan tænke og handle politisk, når politiken tømmes for magt, når republikken (det demokratiske fællesskab) "emigrerer" fra den nationalstat som den i et par århundrede delte med nationen. Bauman behandler her meget påtrængende problemstillinger på en anderledes måde end kommunitarister eller liberalister gør. I forhold til debatten om borgerløn udvikler Bauman et nyt argument, når han siger at borgerløn skal til for demokratiets og politikens skyld. Hans tanke er at borgerløn kan hjælpe til at mindske den generaliserede usikkerhed, så vi alle kan få energi og overskud til at interessere os for fællesskabets anliggende. Bauman ser pointen med borgerløn i et større og mere fundamentalt perspektiv end det vante socialpolitiske perspektiv, hvor borgerløn tænkes som sikring mod at marginale grupper laver rav i den. Baumans argument, om at "polykulturel verden" er et bedre begreb end "multikulturalisme" kan også have bid til den aktuelle diskussion om Danmark som "multikulturelt

samfund". For begrebet om "polykulturel verden" forudsætter ikke (kulturelle) enheder som jo aldrig har eksisteret. (R)enheden er kun en fantasi og et farligt politisk ideal hvad historien har eller burde have lært os. Baumans forsøg på at formulere et begreb om universalisme, der ikke fornægter forskelle, men afviser multikulturalismens problematiske identitetspolitik, er bestemt nogle overvejelser værd.

Bogen er på et højt abstraktionsniveau så den har også noget at sige om det danske samfund, selvom Baumans beskrivelse af dereguleringstendensens hærgen nok passer bedre til Storbritanien og USA end Skandinavien. Men den øgede satsning på lov og orden politikker er også slået markant igennem i Danmark og resten af Skandinavien. Og den politiske reaktion ser Bauman som et (ufornuftigt) svar på den generaliserede usikkerhed og som politikernes behov for at se ud som om de kan gøre noget ved noget. Et forbehold over for Baumans analyse er dog at han synes at overdrive tæsen om politikens tømning og forsvinden. Staten er jo faktisk stadig aktiv og handler aktivt i forhold til markedet. Men det ændrer ikke ved at bogens dybdegående analyse burde kunne stimulere til politisk og sociologisk refleksion og debat på en lang række måder.

Poul Pøder Pedersen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Peter Nedergaard:
Organiseringen af den europæiske union - Bureaukrater i beslutningsprocessen: EU-forvaltningens effektivitet og legitimitet.
Handelshøjskolens Forlag, 2000, 2. udgave. (428 s.)

I tilknytning til et undervisningsforløb, jeg for nyligt afholdt på Københavns Universitet, faldt talen på EU og på Danmarks muligheder for at påvirke beslutningsprocessen i EU. I forbindelse med diskussionen heromkring blev de studerende stillet følgende spørgsmål: Kan Danmark fremsætte forslag i EU med henblik på at få vedtaget EU-direktiver? Eller som det også blev formuleret lidt mere konkret: Kan en dansk minister tage flyveren til Bruxelles og her fremsætte et forslag til lov som - hvis det opnår de øvrige EU-landes tilslutning - vedtages og bliver gældende EU-lovgivning?

Svarene skulle vise sig at være mangfoldige. Nogle studerende var af den opfattelse, at det bestemt var en mulighed. Danmark havde fremlagt mange forslag i EU. Og en del af dem var rent faktisk blevet vedtaget. Andre var af den opfattelse, at det kun var i Europa-Parlamentet, at der kunne træffes beslutninger i EU. Og endeligt fandt nogen, at Kommissionen skulle involveres, før der kunne træffes beslutninger i Ministerrådet, som i sidste ende var den besluttende

instans.

Det er bl.a. den slags spørgsmål, men også mange flere, som man kan få svar på ved at læse - eller læse i - Peder Nedergaards bog *Organiseringen af den europæiske union*. Bogen gennemgår en lang række forskellige aspekter af, hvordan de organisatoriske og beslutningsrettede processer ser ud i EU-samarbejdet. Og det er bestemt et emne, som påkalder sig opmærksomhed i en tid, hvor beslutningsprocesserne i EU bliver mere og mere komplicerede i takt med, at der løbende forhandles nye traktater på plads, og der samtidigt påtænkes optaget flere og flere nye medlemslande i samarbejdet.

Grundlæggende er det udgangspunktet for Nedergaards beskrivelse, at EU bør forstås som en politisk hybrid, hvor det både er nødvendigt at se på de nationale og de internationale aspekter ved organiseringen. EU's beslutningsstruktur er fx på en gang præget af de nationale (medlemsstaternes) måder at træffe beslutninger og det forhold, at EU er en selvstændig overnational enhed. Det gør, at EU-samarbejdet på mange måder har sin helt særegne logikker, der adskiller sig fra hvad der ellers kendes til i national og international politisk sammenhæng.

I bogen gennemgås de centrale organisatoriske karakteristika ved EU's institutioner. Der er således fyldige afsnit om Kommissionen,

Ministerrådet, Europa-Parlamentet, Domstolen m.v., ligesom der er gode redegørelser for indholdet og karakteren af de forskellige traktater, der udgør grundlaget for EU-samarbejdet. Begge dele gør bogen velegnet i en undervisningssammenhæng, også fordi der ikke alene fokuseres på de juridiske aspekter af EU, men også på EU's praktisk-bureaukratiske virkelighed. Denne her anmeldte udgave af bogen er skrevet inden Nice-Traktaten kom på plads, men det forlyder, at Nedergaard er på vej med en revideret udgave, hvor konsekvenserne af den seneste traktat også behandles.

Ud over fokuseringen på EU's beslutningsprocesser gør bogen en del ud af at skitsere, hvordan den danske EU-forvaltning arbejder. Herunder hvordan samspillet mellem embedsmandsværk, regering og folketing fungerer. Også dette er interessant læsning for den, der vil vide mere om Danmarks forhold til EU.

Bogens styrke på sin vis er også dens svaghed. Styrken er den tydelige fokusering på et bestemt aspekt af EU; nemlig hvordan beslutningsprocesserne foregår, set fra embedsmandens og den professionelle politikers sæde. Svagheden er dog tilsvarende, at det der falder uden for disses optik ikke debatteres. Nu hedder bogen i sin undertitel jo også "EU-forvaltningens effektivitet og legitimitet". Og er der noget som

EU-forvaltningen i disse år synes at mangle, så er det legitimitet. Og i særdeleshed folkelig legitimitet, hvilket senest kom til udtryk med det irske nej til Nice-traktaten. Denne diskussionen om EU-forvaltningens manglende folkelige legitimitet er dog stort set fraværende i analysen. Fokus er alene på, i hvilket omfang de nationale forvaltninger opfatter EU-forvaltningernes handlinger og initiativer som legitime. Det er altså alene 'de professionelle' opfattelse af EU, der diskuteres, selvom det i disse tider på sin vis havde været mere interessant at få et bud på, hvad EU (og forvaltningen) stiller op over for de folkelige legitimitetsproblemer, der også er en del af EU-virkeligheden. Disse indvendinger fjerner dog på ingen måde billedet af, at Nedergaard har skrevet en bog, der er fyldt med centrale informationer om EU-samarbejdet.

Og nej, en dansk minister kan ikke tage til Bruxelles og fremsætte et lovforslag med henblik på at få det vedtaget i EU. I EU-samarbejdet er det kun EU-Kommissionen, der kan fremlægge forslag til vedtagelse. Kommissionen besidder den såkaldte initiativret, hvilket betyder, at Kommissionen har monopol på at fremlægge forslag til beslutning i EU. Hvorfor det er sådan, kan man læse mere om hos Peter Nedergaard.

Carsten Strøby Jensen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Lilli Zeuner:
Sociologisk kulturteori mellem naturvidenskabelig og kulturvidenskabelig tænkning.
København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne, 2000 (383 s.)

Det er lidt af en mursten, Lilli Zeuner her har skrevet, næsten fire hundrede tætskrevne sider med redegørelser for og diskussioner af seks sociologers bidrag til sociologisk kulturteori: Emile Durkheim, Max Weber, Georg Simmel, Margaret Archer, Robert Wuthnow og Pierre Bourdieu.

Kulturbegrebet er jo et af de mest mangetydige og svært håndterbare begreber, vi har. Ikke alene er der forskellige opfattelser i sociologien, men det fører også et liv i mange andre fag såvel som i almindeligt dagligt sprog som et led i offentlig debat og kollektiv refleksion, og dets indhold er under stadig ændring. Derfor er der klart et behov for systematiske fremstillinger, og meget systematisk er Zeuners fremstilling faktisk - og tillige omhyggelig og loyal over for de pågældende teoretikere; men netop valget af de seks forfattere sætter selvsagt også bogens begrænsning.

I indledningskapitlet præsenteres et overordnet, vejledende perspektiv for fremstillingen: den grundlæggende dualisme mellem en naturvidenskabelig og kulturvidenskabelig tænkemåde. Det sker ved redegørelser for centrale repræsentanter

fra det 20. årh. for de to positioner, hhv. Karl Popper og Hans-Georg Gadamer, fulgt op med inddragelse af nyere forsøg på at overskride dualismen: Niklas Luhmann, Ernst Cassirer og Dag Østerberg. Herefter følger i bogens anden del tre kapitler om hhv. Durkheim ("Kultur som system"), Weber ("Kultur som mening") og Simmel ("Kultur som form"). Del II indeholder dernæst tilsvarende redegørelser for tre nyere teoretikere: Archer ("Kultur som logik"), Wuthnow ("Kultur som diskurs") og Bourdieu ("Kultur som klassifikation"). Et afsluttende kapitel giver en sammenfatning, en diskussion af de nyere teoretikers relationer til klassikerne samt en konklusion med hensyn til bestræbelser på syntese mellem en naturvidenskabelig og kulturvidenskabelig tænke-måde.

Behandlingen af de seks sociologer følger en nogenlunde fast skabelon med redegørelser for de af deres hovedværker, der indeholder kulturteoretiske bidrag, efterfulgt af omtale af hovedpunkter i de diskussioner, de har givet anledning til; det leder frem til Zeuners egne tolkninger. For klassikernes vedkommende fremhæves især betydningen af den tyske historiske skole og deres forskellige måder at forholde sig til denne strømning på.

For Durkheim er kultur både noget indre og ydre, og Zeuner påpeger her en spænding mellem en historiserende, aktororienteret anskuelse af ideers udvikling på den ene side og en systemisk og

mere holistisk forklaring på den anden. Hos Weber er menings- og værdikategorierne de centrale i kulturforståelsen. Zeuner hæfter sig her ved Webers overvejende pessimistiske diagnose af kulturudviklingen (i Vesten) og fremhæver det uforløste forhold mellem Webers krav om værdifrihed på den ene side og princippet om værdirelation (ell. værdiforbindelse), at værdier må danne udgangspunkt for problemperspektiv og begrebsdannelse, på den anden. For Simmels vedkommende er nogle kategorier form og a priori kategorier, der sættes over for liv og personlighed. Zeuner stiller sig kritisk over for muligheden for at skabe helhed med Simmels strategi. På tværs af forskellene er et fælles træk, at kultur hos alle de tre klassikere har både en objektiv og en subjektiv status. Et andet fælles træk er et normativt engagement eller en "fælles bekymring for den sociale og kulturelle udvikling . . ." (s. 334), hvor Durkheim dog anlægger en mere optimistisk tone end Weber og Simmel.

Uanset den store indflydelse disse klassikere har haft i almindelighed, kan man ikke sige, at netop deres begreber om kultur har været specielt i centrum eller har stået særligt skarpt i eftertidens kulturteorier. For de nyere teoretikers vedkommende mener Zeuner da også at kunne iagttage en bestræbelse på at skabe en vis distance til klassikerne (og tidligere sociologiske teoretikere i det hele taget) i forsøg på at få deres egne teorier til at frem-

træde så meget desto mere originale og unikke. De er alle tre centrale og har været meget produktive, om end Bourdieu nok er den mest kendte, i hvert fald på vore himmelstrøg. Archers kulturforståelse trækker på Poppers treverdens-teori, idet kultur forbindes med hans "tredje verden", de objektive ideer. Kultur bliver dermed knyttet sammen med "sande ideer", det begribelige. Nøgletermer til karakteristik af Archers angrebsmåde er i øvrigt *analytisk dualisme* og *morfogenese*. Med førstnævnte begreb (inspireret af Lockwoods sondring mellem social- og systemintegration) kan man nærmest sige, at Archer vil forsøge at gøre en dyd ud af det, som de fleste andre har forsøgt at overvinde, nemlig skellet mellem struktur og aktør, de objektive og subjektive aspekter af det sociale og af kultur osv. Sidstnævnte er inspireret af systemteorien og danner grundlag for en generel model for kulturel forandring. Zeuner peger i sin kritik på, at netop dette systemteoretiske perspektiv får for stor vægt i Archers kulturforståelse.

Billedet af Wuthnows bidrag er mere komplekst, i den forstand at det er præget af et vist brud hos Wuthnow, med to forskellige kulturforståelser: en der ser kultur overvejende som meningssystemer og en anden, der lægger vægten på hand-

linger og deres produkter i form af artefakter. Wuthnow indfører derfor flere niveauer i kulturanalysen: et subjektivt meningsniveau, et strukturniveau, et dramaturgisk niveau og et institutionelt niveau. Zeuners vurdering er imidlertid, at Wuthnow er tilbøjelig til at havne mellem kulturel determinisme og voluntarisme (s. 343).

Fremstillingen af Bourdieus teori i kapitel seks – firs sider og den mest udførlige – redegør for de centrale begreber hos Bourdieu og hans metodologiske fornyelser, og fordyber sig desuden i hans uddannelsessociologi og i distinktionsanalysen. Zeuner fremhæver – i sammenligning med Archer og Wuthnow – betydningen af koblingen til klasser, magt og interesser i Bourdieus kulturforståelse.

Det afsluttende kapitel indeholder – foruden en sammenfatning af de foregående redegørelser for de seks teoretikere – en diskussion af påvirkninger fra klassikerne på de tre nutidige kulturteorier, en påvirkning der siges at være ret beskeden, mindst for så vidt angår Archer. Det opsummeres desuden, hvilke spændinger der er løst, og hvilke nye der er opstået. Med hensyn til modsætningen mellem naturvidenskab og kulturvidenskab, repræsenteret ved Durkheim vs. Weber i sociologiens tidlige periode, er det Zeuners konklusion, at Archer og Wuth-

now repræsenterer nyere eksempler på disse poler, og altså ikke peger i retning af synteser eller overskridelse. Det ser hun derimod tendenser til både hos Simmel og Bourdieu. Hos Simmel er det i formbegreberne, Zeuner ser dette potentiale, igen med deres generaliserende perspektiv. Hos Bourdieu er det igennem de metodologiske principper (relations-tænkning, konstruktionsprincippet og objektivisering, anvendelse af statistiske metoder), Zeuner ser en mulighed for brobygning.

Som nævnt er der tale om en meget omhyggelig og veldokumenteret gennemgang af de seks forfatters bidrag til kulturteorien. Dog er der også begrænsninger, hvoraf en følger af selve afgrænsningen til netop disse forfattere, oven i købet uden at det er begrundet eksplicit i bogen. Det gør, at man ikke kan siges at få et samlet overblik over nutidige sociologisk kulturteorier. Man kunne også have håbet, at forfatteren ville have vovet sig til at forsøge at give sit eget bud på et moderne sociologisk kulturbegreb. Bogen er imidlertid velskrevet og meget klart struktureret, så som præsentation og analyse af disse seks teoretikers forfatterskab er den vellykket.

Heine Andersen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Kristen Ringdal:
Enhet og mangfold. Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode.
Fakbokforlaget, Trondheim, 2000 (506 s.)

Bogen er meget omfattende: 500 sider, inklusive en begrebsoversigt, en litteraturliste, en statistisk tabelliste, oversigt over tabeller og figurer samt et stikordsregister. Den er skrevet med henblik på undervisning i kvantitativ metode ved studiet i sociologi og statskundskab. Den er logisk opbygget med udgangspunkt i forskningsprocessen. Den indledes med de mere overordnede, forberedende emner: litteratursøgning, inklusiv på internettet, videnskabsteori, forskningsetik og forskningsdesign. Derpå følger de tekniske afsnit om dataindsamling og brug af foreliggende data, (hvor sekundære data godt kunne behandles mere udførligt), udvalg af enheder og måling. Dette følges op med en præsentation af forskellige designs: det komparative, tidsdesignet, det eksperimentelle design, det kvalitative design med vægt på feltundersøgelser og surveymetoden. De følgende kapitler samler sig om statistisk dataanalyse, med beskrivelse af variabelfordeling, krydstabeller, skalaer og indekser, gennemsnit og til sidst regressionsanalyse afsluttende med logistisk regression. Bogens sidste kapitel handler om rapportskrivning. Det er således en lære-

bog, der søger at orientere læseren fra de indledende projektovervejelser frem til statistiske state-of-the-art analyser.

Der findes andre lærebøger i kvantitative metoder. Ottar Helleviks klassiker fra 1971 findes efterhånden i 6. udgave. Det er imidlertid få, der bestræber sig på at række fra den indledende problemformulerings problemer, over avancerede teknikker som logistisk regression frem til skrivefasen. Man kan umiddelbart få indtryk af, at denne bog kan dække hele det metodiske behov.

Dette er imidlertid tvivlsomt. Således er det videnskabsteoretiske afsnit for kortfattet til at stå alene. Det knytter ikke tæt nok til metoddebatten, og det når ikke frem til de aktuelle diskussioner om eksempelvis realisme og pragmatisme. Afsnittet om de forskellige forskningsdesigns er temmelig kortfattet, men det er lærerigt, fordi det tydeliggør sigtet og konsekvenserne af de forskellige designs. Hvis det er hensigtet at man efter læsning af bogen skal kunne forholde sig til foreliggende data, er fremstillingen sikkert fyldestgørende. Men jeg tvivler på, at man alene på grundlag af denne lærebogs fremstilling vil være i stand til at designe for eksempel en panelundersøgelse.

I betragtning af, at de statistiske operationer i dag foretages af programmer som SPSS, er det forståeligt, at fremstillingen koncentrerer sig til de informationer, der er nødvendige for at forstå tabel-outputtet. Nogle af de

statistiske operationer fremstilles fyldestgørende, medens andre behandles meget kortfattet. De statistiske afsnit er informative, men man kunne måske ønske en mere problemorienteret fremstilling. Det ville indebære at tage udgangspunkt i forskellige problemstillinger og data-materialer og derfra pege på egnede analysemetoder, frem for at tage udgangspunkt i analyseteknikkerne. En rent problemorienteret fremstilling bliver til gengæld vanskelig at bygge pædagogisk op. Forudsætningerne for en problemløsning kan gemme sig i svarene på løsninger af andre problemer. Ringdals fremstilling er derfor udtryk for et rimeligt vellykket kompromis.

I betragtning af, hvor let det i dag er at frembringe statistiske analyseresultater, kunne jeg personligt savne advarsler mod at bruge analysemodeller uden at være sikker på forudsætningerne. Således kan det være problematisk at foretage korrelationer med indekstal, der bygger på differens mellem to proportioner, eller Herfindals ulighedsindeks, ligesom det kan være problematisk at benytte faktoranalyse, med mindre de statistiske forudsætninger faktisk er opfyldt. Teknikkerne kan imponere og mystificere læserne - og undertiden også forfatteren selv.

Bogen er fuld af udmærkede eksempler fra navnlig amerikansk og norsk sociologi og statskundskab. Undervejs er der desværre en del sjuskefejl og mystificerende udtryk, som ikke bli-

ver forklaret i teksten. Således omtales på side 78 "Durkheims klassiker om protestantismen og kapitalismen", og på samme side omtales stianalyse og kovariansstrukturmodeller som LISREL, som først forklares s. 366. Der er desværre også regnefejl i eksemplerne, som i figur 15.8. Man kunne derfor ønske, at bogen havde været udsat for en grundige korrekturlæsning.

Det er vanskeligt at vurdere egnetheden af en lærebog set fra lænestolen. Vurderingen må bero på praktisk brug i undervisningen og på studenternes evalueringer. Jeg er ikke i tvivl om, at Ringdal er en glimrende lærer, især med henblik på statistik. Nogle af de tekniske og statistiske passager virker kortfattede, men de kan fyldes ud af en velorienteret underviser. Bogen præsenterer analysemetoder, som de gængse lærebøger går udenom, men som findes i forskningsartik-

ler, som eksempelvis Mokkens variant af Guttman-skaalen eller LISREL-modeller. Den giver forståelige fremstillinger af outputtet fra avancerede analyser som gammakoefficienter og logistisk regression.

Med henblik på selvstudier er fremstillingen nok for kompakt. Den er til gengæld velegnet som supplement til en af de mere basale lærebøger, som anvendes i Danmark, som for eksempel Erik Jørgen Hansens og Bjarne Hjorth Andersens. Som anført har jeg visse forbehold overfor at benytte den som stand-alone-lærebog. Men den kan udgøre et udmærket skelet for et kursusforløb i kvantitativ metode, hvis den suppleres med andre videnskabsteoretiske, metodiske og statistiske fremstillinger.

Ole Riis
Aalborg Universitet

Basil Bernstein:
Pædagogik, diskurs og magt.
Redigeret af Lilie Chouliaraki og Martin Beyer.
Akademisk Forlag,
2001 (263 s.)

Da den engelske uddannelsesforsker og sociolingvist Basil Bernstein (1924-2000) døde sidste år, havde han allerede i nogle år været en noget overset skikkelse herhjemme. Selv ikke inden for uddannelsessociologien, - hans kerneområde - havde han været specielt sporsættende siden midten af 70'erne. En situation bogmarkedet afspejlede ganske præcist, idet de sidste danske sprogede publikationer om eller af Bernstein efterhånden ligger godt 25 år tilbage i tiden. Nu foreligger der imidlertid en nyudgivelse med oversættelser af fem væsentlige Bernstein tekster fra de

senere år, redigeret af Lilie Chouliaraki og Martin Beyer. En velbegrunderet udgivelse set i lyset af, at også Bernsteins arbejder gennem de senere år indeholder flere væsentlige bidrag til den uddannelsessociologiske diskussion og teoriudvikling, som nok kunne fortjene at udkomme på dansk.

Basil Bernstein blev noget nær verdensberømt omkring 1970 med sin "*kodeteori*", ifølge hvilken sprogbruken i hhv arbejderklassen og mellemlagene er præget af en række forskelle, som Bernstein opsummerede i to kodetyper: *Elaboreret kode*, som mellemlagene benytter, og *restringeret kode*, som præger arbejderklassens sprogbrug. Bernstein var imidlertid ikke primært interesseret i at analysere forskelle mellem de forskellige sociale klassers sproglige adfærd. Hvad virkelig interesserede ham var sammenhængen er mellem disse forskelle i sproglig adfærd, og så den forskelligeartede skæbne børn fra forskellige sociale klasser får, når de "rammer" uddannelsessystemet. Hans tese var, at forskelle i sproglig adfærd er særdeles vigtige midler, når skolen foretager social selektion gennem den daglige undervisning.

Denne tese handler mere om, hvordan den sociale kontekst, altså skolens undervisning, er organiseret, end om de forskelligheder i sprogadfærden som der selekteres på. I sine første formuleringer af kodeteorien, f.eks. i artiklen "*Linguistic codes, hesitation phenomena and intelligence*" fra 1960, er

det imidlertid tydeligt, at Bernstein på dette tidspunkt søgte efter en direkte relation mellem sprogkode og læring, hvor koden i sig selv giver større eller mindre muligheder for at lære noget. Denne direkte kobling, med dens mere eller mindre implicite antagelser om at den restringerede kodes (arbejderklassens) begrænsede potentiale i forhold til læring og tænkning, blev udsat for en ret tilintetgørende kritik fra den amerikanske sprogforsker *William Labov* omkring 1970. Omtrent samtidig skiftede Bernstein analytisk fokus fra kode til social kontekst, og hans næste centrale begrebspaar, *klassifikation* (klassifikation) og *rammesætning* (frame), retter sig mod en beskrivelse af, hvor struktureret og kontrolleret den sociale kontekst er organiseret. Hermed burde scenen være klar til en markant hovedindsats rettet mod en sociologisk udforskning af skolerummets og pædagogikkens indsats i genskabelsen af sociale forskelle.

På dette tidspunkt var Basil Bernsteins indflydelse maksimal, ikke mindst i Danmark, hvor hans begreber og teorier gav stor inspiration til den, op gennem 70'erne særdeles levende, danske uddannelsesforskning. Først og fremmest var *Projekt Skolesprog* med dens ganske banebrydende klasserumsforskning direkte påvirket af Bernsteins arbejder. En af dette projekts centrale medarbejdere, Frans Gregersen, peger i en kort og meget veloplagt indledning "*Basil Bernstein i Danmark*" på denne positive

indflydelse, men stiller samtidig spørgsmålet: "hvorfor brændte Bernsteins kode-teori igennem over hele verden som en tændstik i et sankthansbål?" og "hvorfor brændte bålet så hurtigt ned?" Omkring udbredelsen af Bernsteins teori er Gregersen selv inde på, at Bernstein simpelthen stillede det rigtige spørgsmål (hvordan genskaber uddannelsessystemet samfundets sociale forskelle?) på det rigtige tidspunkt (under højkonjunkturen, hvor de fleste kunne se det u hensigtsmæssige i at så få børn af ufaglærte fik en videregående uddannelse). Herhjemme var bl.a. *Erik Jørgen Hansen*, *Bente Ørum* og *Anders Mathiesen* særdeles optaget af at beskrive den skæve sociale rekruttering til den videregående del af det danske uddannelsessystem i analyser, som vakte stor opmærksomhed og som havde betydelig politisk gennemslagskraft.

Når bålet så hurtigt brændte ned, og stilheden efterhånden sænkede sig over den senere del af Bernsteins produktion, var årsagen ikke kun økonomiske og politiske konjunkturskift. Gregersen peger på de vanskeligt operationaliserbare sammenhænge mellem opvækst og skoleforløb, som han forsøgte at angribe. Vanskelige ja-vel, men det er dog lykkedes andre sociologer at undersøge relationen på måder, der er både teoretisk spændende og metodemæssigt solide. Det er næppe hele forklaringen.

Af de fem Bernstein-tekster beskæftiger den første,

Pædagogiske koder og deres praksismodaliteter sig med begreberne *klassifikation* og *rammesætning*, og de muligheder de giver for analyse af klasserummets sociale kontekst. Den næste, *klasseforskelle* og *pædagogisk praksis* introducerer begreberne *synlige* eller *centrerede pædagogikker* og *usynlige* eller *decentrerede*. Pointen i artiklen er, at der altid vil eksistere et ulige magtforhold mellem lærer og elev i en pædagogisk situation. Dette ulige forhold er helt synligt i mere traditionelle former for undervisning, hvor der typisk formuleres helt eksplicite regler for adfærd og evaluering. Ved nyere former for s.k. progressiv pædagogik er reglerne typisk mere implicite for eleverne. Det kritiske sigte med artiklen er rettet mod nyere elevcentrerede, læringsorienterede former for pædagogik, og påstanden er den, også fra anden side fremfort, at progressiv pædagogik resulterer i en mellemlagsvenlig undervisning, der ofte mystificerer børn med en arbejderklassebaggrund. Der er god sammenhæng mellem begreberne i disse to artikler, fokus er stadig undervisningens umiddelbare sociale kontekst, og påstandene om pædagogikkens mellemlagsbasis virker plausibel. Samtidig begynder tekstens begrebsjageri at blive påfaldende. Indholdet består først og fremmest af en serie ret stakåndede begrebsintroduktioner, der undertiden illustreres med eksempler, der flagrer ubestemmelige i tid og rum.

Denne tendens kulminerer

i bogens tredje artikel "Social konstruktion af pædagogisk diskurs", hvor den heftige begrebsudvikling fortsætter, for at toppe med en grotesk figur (s. 165) der spænder fra det "internationale felt", over staten med dens produktionsfelt og felt for symbolsk kontrol, dominerende principper, officielt rekontekstualiseringsfelt, officiel pædagogisk diskurs, pædagogisk rekontekstualiseringsfelt, pædagogisk reproduktionsdiskurs, pædagogisk kode, rekontekstualiseringsfelt for endelig at slutte med det primære kontekstualiseringsfelt, dvs familien og lokalsamfundet. Tidligere i artiklen (s. 140) har Bernstein da også behørigt kritiseret både *Poul Willis* for ikke at udvikle begreber, der kan "beskrive de distinktive diskursive relationer, træk og praksiser, der konstituerer skolen" samt *Pierre Bourdieu* og *Jean-Claude Passeron* for at udvikle

teorier om kulturel reproduktion og modstand og kritik af pædagogisk diskurs, der ikke kan generere beskrivelse af de agenturer den beskæftiger sig med.

Imidlertid er udviklingen af begreber om et fænomen ikke ensbetydende med, at man samtidig har sagt noget interessant om det, og visse af Bernsteins senere artikler rummer en ret uheldig kombination af et maksimum af begreber og et minimum af interessante indsigter og ideer. Hvad skal man f.eks mene

om en passage som

For fuldstændighedens skyld vil jeg anføre, at hovedaktiviteterne på rekontekstualiseringsfeltet skaber, opretholder, forandrer og legitimerer diskurs, formidling og organisatoriske praksisser, som regulerer den pædagogiske diskurs' indre ordninger?

Næppe en indsigt, der rykker.

Bogens to sidste artikler: "Pædagogisering af viden: studier i rekontekstualisering" samt "Vertikal og horisontal diskurs: et essay" indeholder bl.a. en interessant sammenligning mellem kompetence- og præstationsmodeller, samt præsentation af en identitetstypologi, der på en perspektivskabende måde kobler mellem uddannelse og identitetsskabelse. Her vendte Bernstein med nok et nyt begrebspar: "*horisontale*-" og "*vertikale diskurser*" tilbage til sit udgangspunkt, nemlig en distinktion mellem kontekstfrie - og kontekstbundne talehandlinger, i en opdateret udgave, der låner inspiration fra Habermas' livsverdenssystemverden samt Giddens' ekspertsystemer. Cirklen var sluttet, men intentionerne om at udvikle en teoretisk forståelse af, hvorledes sociale forskelle og relationer genskabes gennem livet i skolens klasselokaler blev aldrig helt indløst.

Bogen indledes af en indsigtsfuld introduktionsarti-

kel af *Lilie Chouliarki*. Hendes fremstilling går ganske langt for at forsvare specielt den "tidlige" Bernsteins kode-teori mod kritik fra de amerikanske sociolingvister. Når hun f.eks skriver:

"restringeret" og "elaboreret" er ikke termer, der evaluerer de sociale variationer af sprogbrug, men termer der begrebsliggør den pædagogiske kommunikations differentiering og hierarkisering af disse variationer.

Så har hun kun ret for så vidt angår Bernsteins "sene" (dvs efter 1970) position. I teksterne fra tresserne refererede Bernstein faktisk direkte til klassespecifikke talekoder og deres varierende udtryks-

muligheder. I øvrigt afspejler hans tekster fra 1958 og frem til halvfjerdsernes midte generelt en spændende og dynamisk udvikling, hvor han efter min opfattelse faktisk lærte af Labovs og andres kritik, samtidig med han gradvist fik sig læst ind på de sociologiske klassikere, han så hyppigt refererede til. Da sigtet med bogen angiveligt er at "fastholde den evolutionære kontinuitet" i Bernsteins arbejder (s. 27) kunne man godt have ønsket sig en mere præcis beskrivelse af de skift, som Bernstein foretog i sine arbejder.

I samme forbindelse kan man undre sig over, at der i den ellers så fyldige litteraturliste ikke er nogen reference til William Labovs arbejder, ikke mindst *The Logic of Non-standard English*, ligesom man som sociolog godt kan

undre sig over, at forbindelsen til *Mary Douglas'* arbejder ikke nævnes. Her er dog tale om en af de mest perspektivskabende anvendelser og videreudviklinger af Bernsteins begreber.

Forst og sidst er denne udgivelse dog et fint initiativ, ikke mindst fordi selve sigtet med Bernsteins samlede indsats: at styrke og udvikle den pædagogiske sociologiske teoretiske forståelse af forholdet mellem den sociale organisering af livet i klasseværelserne og hvad der i øvrigt foregår i vort samfund, herved får en mulighed for at inspirere uddannelsesforskningen i det nye årtusinde.

Erik Laursen
Videncenter for
Læreprocesser,
Aalborg Universitet

Reidar Almås:
Rural development
– a Norwegian
perspective.
Trondheim: Center
for Rural Research,
1999 (197 s.)

Hvad er "rural development"? Og hvad skal der til for at udvikle et landdistrikt? Det er disse to spørgsmål, Reidar Almås forsøger at besvare i denne bog, som er en redigeret udgave af et større værk på norsk, *Bygdeutvikling*. Det gør han gennem en holistisk, tværvidenskabelig tilgang, hvor den overordnede ramme udgøres af nyere, rural sociology teorier. Herved ønsker han at blotlægge den socio-økonomiske struktur bag det nutidige liv i de norske landdistriktssamfund. Denne analyse skal siden hen føre til en vurdering af disse samfunds udviklingspotentiale. Ved "udvikling" forstår Almås en modernisering af de landdistriktssamfund, som tidligere primært har været baseret på landbrug, skovbrug og fiskeri, og som fører til en velfærdsstigning for hele landdistriktsbefolkningen. I modsætning til de tidlige moderniseringstilhængere, der var direkte traditionsfjendske, ønsker Almås at modernisere, men *samtidigt* bevare den lokale kultur. I indledningen (kap. 1) forestiller Almås sig rural development som en modernisering af "the rural house". Ifølge denne interessante allegori er den primære produktion fundamentet i det "rurale hus"; sekundær produktion er ydervæggene,

serviceindustri er indervæggene, de frivillige organisationer rummer arbejdsstyrken, mens taget er de internationale udfordringer. Denne beskrivelse af det rurale hus udgør ligeledes bogens indholdsfortegnelse. Det er værd at bemærke, at Almås kalder sig selv en "critical modernizer", og som sådan taler om at ombygge (*remodel*) huset og ikke rive det fuldkomment ned. På den måde er det hans hensigt at nå frem til et kompromis mellem moderne og traditionelle værdier på landet.

I kapitel 2 præsenteres vi for en oversigt over sociale teorier, der belyser udvikling i landdistrikter. Derefter følger en beskrivelse af det norske "rurale hus", indledt med en historisk gennemgang af norsk landbrug i perioden 1950-90 (kap. 3). Gennem 1950'erne fandt udviklingen af de landbrugsdominerede samfund sted i overensstemmelse med en "productivistic modernization paradigm", som medførte en mekanisering af landbruget og, følgelig, en flugt fra landdistriktssamfundene. I Norge var det især kvinderne, der flyttede ind til byerne – et fænomen, Almås kalder maskuliniseringen af det norske landbrug. Denne udvikling blev først betragtet som problematisk fra midten af 1960'erne, hvor der opstod en heftig debat mellem tilhængerne af frimarked og tilhængerne af statsregulering. Den "growth and protest", der fandt sted i disse år, blev fulgt af en voldsom debat mellem de to grupperinger: skulle udviklingen i landdistrikter

ne styres af markedet eller reguleres ud fra idéen om velfærd for alle? Her kom en gruppe mælkeproducenters demonstration i 1975 til at udgøre et vendepunkt, idet demonstrationen direkte førte til omfattende, offentlige subsidier til de norske landmænd. Hermed ønskede politikerne at sætte en stopper for migrationen fra land til by. Denne nationale politik blev modereret op gennem 1980'ernes kriseår. Imidlertid har nordmændenes stærke, kulturelt betingede ønske om decentralisering og lighed overlevet op til i dag.

I kapitel 4 og 5 hører vi om virksomhedsentreprenører i nutidens Norge. Denne del af bogen baserer sig på rapporter fra landbrugskontorerne i 19 kommuner. Disse rapporter beretter om succesfulde, offentligt støttede projekter for rurale entreprenører (de mindre succesfulde projekter har Almås derimod valgt at springe over, idet han fokuserer på de fremtidige udviklingsmuligheder, der kan føre hen imod en vellykket modernisering). Rapporterne om disse "solstrålehistorier" er fulgt op af beretninger fra de succesrige entreprenører selv. Disse fortæller her om, hvorfor og hvordan deres virksomheder kom op på fode.

Kapitel 5 omhandler eksempler på succesrige entreprenører, dels inden for serviceydelser, dels inden for bearbejdningsindustrien. Her er de mange nye virksomheder inden for rural turisme særligt fremtrædende. Succesen bag disse turisme-

foretagender synes at være at tilbyde de udenlandske turister et unikt produkt, der dels består af store naturoplevelser, dels af spændende kulturhistorie – det sidste også benævnt som led i et uundværligt "human touch". Imidlertid har et tilbagevendende problem været mangelen på samarbejde mellem udviklingskonsulenter og offentlige institutioner, ligesom de forskellige offentlige institutioner også har haft svært ved at samarbejde indbyrdes. I den sammenhæng betoner Almås vigtigheden af en blandt befolkningen generel positiv holdning over for udvikling i landdistrikterne, ligesom det er vigtigt med et klart, kollektivt mål. Tilsyneladende er det netop her, Almås ser sin rolle som en kritiker af – såvel som en mægler imellem – en brutal liberalisme, der fører til affolkning af landområderne, og en overdreven regionalisme og protektionisme, der fører til ikke konkurrencedygtige virksomheder, som er afhængige af offentlig støtte og herved gøres til statens klienter.

I kapitel 7 vender Almås sig til "arbejdsstyrken" i det rurale hus, dvs. de lokale foreningsildsjæle. For at kunne virke som en social lim

i det enkelte lokalsamfund må disse formelle og uformelle netværk af ildsjæle have en forankring i "public meeting places". Ligesom i Danmark har det vigtigste sociale mødested i Norge traditionelt været forsamlingshuset. De aktiviteter, der finder sted her, repræsenterer dels en vigtig, kulturel kontinuitet, dels afspejler de konflikter og organisatoriske innovationer. Også Almås' egen forskningsinstitution, Senter for Bygdeforskning, har deltaget aktivt i denne form for mobilisering af landdistriktsbefolkningen, bl.a. ved at arrangere "community brainstorming" og "local search conferences". I den sammenhæng understreger Almås vigtigheden af en frugtbar relation mellem tre aktører: kommunen, de lokale deltagere og eksterne eksperter. Endvidere synes det at være af særlig vigtighed, at kvinderne deltager aktivt – et forhold, der ifølge Almås må tages højde for i en national, rural development strategi.

Til slut når vi i kapitel 8 til husets tag, "Global challenges and local response". Her lykkes det langt hen ad vejen Almås at få "åbnet op" for det – til tider – ret snævre, norske "vi", samt at forbinde

dette "vi" til resten af verdens befolkning. Desværre har Almås generelt en uheldig hang til at moralisere – et ikke helt ukendt fænomen inden for de "ekspertgrupper", der har til opgave at – som det hedder – "udvikle" landdistriktsbefolkningen. Også her i landet har vi erfaringer med disse moderniseringseksperter, forhen såvel som nu. Bogens styrke er et stort overblik og evnen til synteser, såvel på et empirisk som på et teoretisk niveau, ligesom mange af citaterne fra de rurale entreprenører er både informative og underholdende. Jeg kan dog ikke lade være med at tænke om og om igen: hvorfor skal de "almindelige" mennesker til stadighed udvikles af "eksperterne", ligesom om der var tale om en nations "indre" u-landsbefolkning? Det synes at have været en helt naturlig tanke i det 20. århundredes Vesteuropa? Vil denne forunderlige hjælpeideologi mon også strække sig ind i det nye århundrede?

**Gunnar Lind
Haase Svendsen**
Institut for grænse-
regionsforskning,
Syddansk Universitet,
Aabenraa

**Niels Åkerstrøm
Andersen &
Asmund Born:
*Kærlighed og omstilling.
Italesættelse
af den offentligt
ansatte.***

**København: Nyt fra
Samfundsvidenskab-
erne, 2001 (194 s.)**

Niels Åkerstrøm Andersen noterede meget fornuftigt i sin forrige bog *Diskursive Analysestrategier* (fra 1999): "Hvad er meningen med at bekende sig til f.eks. diskursanalyse, hvis ikke man faktisk laver konkrete empirisk funderede diskursanalyser?" (side 27). Dette forpligter Åkerstrøm Andersen og Born sig herefter på i bogen med den underfundige titel *Kærlighed og omstilling*. Når vi taler om "omstilling" er honnorordene forandringsparathed, fleksibilitet og selvudvikling. Når vi taler om "kærlighed" er honnorordene engagement, involvering, dialog, fælles fortælling og passion. Grundsynspunktet i bogen er, at kærlighed og omstilling er tæt forbundne i den moderne offentlige organisation (og givetvis også i en række moderne, "humanressource" orienterede private virksomheder, selvom det er den offentligt ansatte medarbejder, der er i fokus i Åkerstrøm Andersen og Borns analyse). Uden passion ingen selvudvikling. Uden forandringsparathed intet engagement og begejstring, og uden foranderlighed ingen steder at deponere passionen og paratheden. Undersøgelsen stiller sig derfor

spørgsmålet: "Hvordan søges medarbejderen perfektioneret ved at forene forandringsparathed og passion?" (side 8).

Analysen er, som det diskursteoretiske udgangspunkt inviterer til, begrebshistorisk anlagt. Der spørges til, hvordan medarbejder-/forvaltningsforholdet er begrebshistorisk konstrueret. Hvilke brud viser der sig gennem de sidste hundrede år. Det antages for det første, at der sker en grundlæggende forskydning i forestillingen om medarbejderen fra loyal tjenestemand til ansvarlig og forandringsparat medarbejder. For det andet, at den forandringsparate medarbejder konstrueres i og med, at forvaltningen ikke længere repræsenteres entydigt hverken på det politiske niveau eller i forvaltningen som sådan. For det tredje, at der i forbindelse hermed tillige sker en ændring i kodificeringen af kommunikationen omkring medarbejderen. Endeligt for det fjerde, at disse forskydninger foranlediger nye former for inklusion/eksklusion.

Ud over det diskursteoretiske anslag med fokus på skift i sprog og semantik anlægges et luhmanniansk kommunikationsteoretisk perspektiv. Dette foranlediget af, at når den overordnede problemstilling er spørgsmålet om forskydninger i betydningstilskrivning og kommunikation om arbejdskraftkøber og -sælger, fordrer dette en kritisk afklaring af begreberne organisation og individ og forholdet mellem individ og organisation. Her

byder Luhmann sig til, fordi han netop ser organisation som kommunikation og afslører begrebet "individ" eller "person" som et semantisk trick. Luhmann fremstår derfor kontraintuitiv i forhold til Human Ressource Management's antagelser om "det hele menneske" og til det "kærlighedens sprog", der her gøres brug af. Luhmanns systemteori og det diskursteoretiske anslag er derfor ifølge forfatterne det optimale grundlag for "at udrede de muligheder for tiltale og omtale som udvikles over tid, efterhånden som organisationskommunikationernes sprog udvikles. Dvs. hvordan ser "personen" ud i kommunikationen, og hvorledes kan organisationens forhold til personen sættes på tale og i scene gennem det udviklede sprog" (side 25). Ærindet er med andre ord en analyse af, hvorledes mening omkring "medarbejderen" kondenseres og generaliseres; hvorledes begreber udfordres af modbegreber og skifter ladning. Der er af samme årsag *ikke* tale om en organisationsanalyse af, hvorledes eksempelvis tiltaleformer eller sociale relationer i virksomheden ændrer sig. Der er i stedet tale om at forfølge de sproglige reserver, der udvikles over tid omkring den offentligt ansatte medarbejder. Der er tale om en fremdragen af, hvorledes nogle aktortyper gøres kommunikationsberettigede og andre ikke; hvorledes nogle værdier virker selvbegrundende, medens andre ikke kommer til orde.

Det empiriske materiale,

der danner grundlag for analysen, er, hvad der kaldes *refleksive tekster*. Det er for perioden 1850-1960's vedkommende fagpolitiske artikler i Ministeriernes Månedsskrift; artikler i Nordisk Administrativt Tidsskrift og enkelte kommissionsbetænkninger. For perioden 1960-1980's vedkommende er det ligeledes kommissionsbetænkninger samt materiale fra Forvaltningshøjskolen, herunder kursusplaner. For perioden 1980 til i dag er det først og fremmest kampagneprægede rapporter især fra Finansministeriet. Det samlede materiale består således af omkring 150 tekster.

Det er herefter analysens opgave ved nærlæsning af dette materiale at fremdrage skift i betydningstilskrivning, hvad angår begrebet "medarbejder" i den offentlige sektor. Det viser sig at blive en fortælling over fire faser, hvor hver fase er karakteriseret ved en bestemt måde at forstå "medarbejderen" på. Vi har *Den stands-mæssige og den retsstatslige fase* knyttet op på forestillingen om den loyale og pligtorienterede embedsmand eller tjenestemand. Vi har dernæst *Den rationaliseringspolitiske fase* knyttet op på forestillingen om det rationelt udvalgte personale og det "menneskelige materiale". Vi har *Den planlægningspolitiske fase* knyttet op på forestillingen om det tværfaglige og bevægelige personale personificeret ved "den bevægelige generalist". Og endeligt har vi *Den forvaltningspolitiske fase* med "den hele medarbejder". Det skal dog understre-

ges, at "fase" betragtes som et heuristisk begreb til at ordne materialet. Der er ikke tale om faser, der afløser hinanden. Hen over tid indoptages elementer af tidligere semantikker, og måden, dette sker på, er en del af den nye fases måde at stille former for mening til rådighed.

I perioden 1916-1945 emergerer "tjenestemanden" som organisatorisk rolle, og adgangen hertil kræver formelle uddannelsesmæssige kvalifikationer. Udfyldelsen af rollen er forbundet med forventninger om flid, loyalitet og pligt. Der lægges vægt på, hvad tjenestemanden gør, og ikke hvad han tænker. Det er i udvist loyalitet og faglig formåen i sit virke, hvorpå tjenestemanden bedømmes. Tjenestemanden forventes at træffe afgørelser ud fra neutrale og objektive kriterier og ikke forfølge særinteresser og slet ikke egeninteresser. Almenvellet og samfundets tarv er stedet, hvorfra medarbejderen som tjenestemand (almindeligvis ansat på livstid) betragtes. Det er samtidig perioden, hvor juristerne som *stand* mister terræn og må opgive monopol på statens embeder.

Allerede midt i 1920'erne opstår en ny semantik omkring embedsmanden: *Den rationaliseringspolitiske semantik* - omend den egentlige diskursiverings- og institutionaliseringsfase først er en realitet i 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne. Herefter er det ikke længere kun formelle kvalifikationer, der lægges til grund ved rekruttering af medarbejderen. Nu tages der også stilling til

"personen" og til de "personlige kvaliteter". I forbindelse med en rationalisering af administrationen skal også "menneskematerialet" rationaliseres. Det drejer sig om at finde ud af, hvor hver enkelt medarbejder med sine specifikke færdigheder, men også menneskelige kvaliteter kan yde sit allerbedste. Man begynder at tale om "individets hele åndelige udrustning"; "menneskelige potentialer" og 'kontorets gode eller onde ånd'.

Efter 2. Verdenskrig vinder psykotekniske prøver indpas med henblik på vurdering af personlige karaktertræk. Efteruddannelse kommer på dagsordenen. Kontorchefen skal på lederuddannelse med henblik på arbejdsledelse. Den gode medarbejder vurderes med henblik på dømmekraft, kontaktevne, indføling, evne til praktisk administration, åbenhed over for forandringer og serviceorientering. De klassiske dyder: loyalitet, flid og pligttopfyldelse viger ikke, men overlejes af en ny semantik. Tjenestemanden italesættes nu også som en person med menneskelige kvaliteter og formbare potentialer. Organisationen italesættes som en målrationel konstrueret helhed, åben over for det omgivende samfund, aktiv i gennemførelse af politisk besluttede reformer og med parathed til at underlægge sig løbende rationaliseringsbestrebelse.

Fra 1960 ser vi en ny semantik vokse frem. Personalebegrebet bliver indsat i *planlægningspolitiske* termer. Dette i forbindelse med, at der

sker en voldsom vækst i omfanget af opgaver, som det offentlige påtager sig. Offentligt ansat personale ses som en samfundsøkonomisk udgift og brugen heraf skal gøres til genstand for planlægning gennem personalepolitiske midler bundet op på idealet om personalemæssig mobilitet. Rationaliseringsperspektivet er stadig på banen, men fokus er nu på sammenhængen mellem de enkelte samfundssektorer, policy-områder og forvaltninger, og den bevægelige, fleksible (åremålsansatte) medarbejder med indsigt både i egen og andre forvaltningsområder (via turnusordninger) skal være det forbindende kit herimellem. Den mobile medarbejder med generelle kvalifikationer og med hele den offentlige sektor som karriereområde er kommet på scenen.

I slutningen af 1970'erne bryder dette planlægningsparadigme imidlertid sammen. I stedet formuleres et nyt ideal om en *omstillingsdygtig forvaltning* og om en forvaltningspolitik, der retter sig mod at fjerne barrierer for den enkelte forvaltningsomstilling af sig selv. Den ansvarsbærende tjenestemand forvandles til "ansvarstagende medarbejder". Hvad medarbejderen udretter, skal ikke nødvendigvis have hjemmel i en overordnet udstikning af en opgave. Eller som det formuleres i et skrift fra Finansministeriet (i 1998): "Det er i kraft af initiativrige medarbejdere, som har lyst til at udvikle og engagere sig, og som evner at omstille sig hurtigt og fleksi-

belt, at staten kan imødekomme de nye udfordringer og skabe de bedste løsninger til gavn for hele samfundet" (cit. ibid. side 81). Nye honorord i medarbejdersemantikken er herefter: involvering, ansvarsfølelse, engagement, fleksibilitet, medbestemmelse, kompetenceprofil og -udvikling. Medarbejderen er ikke længere "arbejdskraft", men "strategisk ressource". Dette er ækvivalent med, at Kommunernes Landsforening og KTO (i 1995) meget kontant konstaterer, at: "Den medarbejder, der ikke udvikler sig, er i princippet under afvikling" (cit. ibid. side 91). Hermed er et grundlæggende brud i semantikken om den (offentligt) ansatte medarbejder en realitet. Tjenestemandsemantikens pligt og rettighedstænkning fortoner sig.

På spørgsmålet om, hvorfor medarbejdersemantikken udvikler sig som beskrevet, er svaret hos Åkerstrøm Andersen og Born, at dette primært hænger sammen med fremkomsten af den *polycentriske* forvaltning, hvis kommunikative operationer først og fremmest er strategiske. Tid, fakticitet og socialitet er ikke længere givne eksternaliteter for forvaltningen, men strategiske elementer, gennem hvilke en forvaltning vælger og skaber sig selv og de problemer, den pågældende forvaltninger sætter sig for at løse. Vi ser en bevægelse væk fra "uskyldige" offentlige institutioner, der indskrev sig en politisk og retslig orden, hen mod strategiske organisationer, der løbende formulerer

egne målsætninger. De enkelte organisationer bliver selvrefererende og orienteret mod at skabe de forestillede rum, i hvilke problemer kan defineres som problemer. Hver enkelt medarbejder må være aktiv heri og repræsentere organisationens helhed. Engagement bliver et grundlæggende krav til medarbejderen.

Åkerstrøm og Born satte sig også som mål at analysere de kommunikative koder, der over tid stilles til rådighed for kommunikation om forholdet mellem medarbejder og organisation. Udgangspunktet er, at alle samfundets funktionssystemer hver især baserer sig på eksistensen af symbolsk generaliserede medier, koder og logikker. Økonomien baserer sig på mediet penge og koden betale/ikke betale; retssystemet på ret/uret og så fremdeles. I tjenestemandsemantikken er (var) ret/uret også den primære kodning. I semantikken om den ansvarstagende, engagerede og hele medarbejder (fra omkring midten af 80'erne) bliver elsker/ikke elsket og passion den primære kodning. Det bliver nu muligt at tale om, hvorvidt medarbejderen "elsker" eller "ikke elsker" sin organisation og omvendt. Det forventes, at medarbejderen løbende medtænker organisationen i alle opgaver og situationer. Det forventes, at medarbejderen identificerer organisationens interesser og mål med egne interesser og mål og endda foregriber disse. Det forventes - som i kærlighedsforholdet - at medarbej-

deren "giver sig hen" - uden regning, og at man (i medarbejdersamtaler) lægger sine stærke og svage sider frem. Den medarbejder, der ikke "elsker" sin organisation, ekskluderer sig selv. Hvis medarbejderen ikke kan eller vil investere sig selv i organisationen, forventes det også, at han/hun selv påtager sig at forlade denne. Man bør som medarbejder undgå den pinlige situation at måtte udsætte sin leder for at skulle gribe til fyring. Og hvis det endeligt kommer så langt, er begrundelsen ofte: "Han var ikke tilstrækkeligt engageret". Eksklusion er blevet til selveksklusion.

Og hermed er vi fremme ved bogens konklusion, hvor forfatterne noterer: "Om og hvordan realiteten ser ud ligger... uden for denne bogs og den valgte teoris rækkevidde. Her har vi især villet fokusere opmærksomheden, således at den enkelte

læser selv kan reflektere over sig egen og organisationens praksis" (ibid. side 172). Forfatterne nævner endvidere afslutningsvis, at det eksempelvis kunne være interessant at undersøge:

- Hvordan er semantikerne udbredt? I hvilket omfang knyttes der an til de forskellige semantikker i enkelte organisationer?
- Hvilke divergerende strategier findes der inden for den enkelte medarbejdersemantik?
- Har bestemte typer af organisationer mere tendens til at knytte an til den ene frem for den anden semantik, den ene frem for den anden kode?
- Hvilke former for lokal modstand møder de forskellige semantikker?
- Hvordan foregår kode-skiftet i forskellige organisationer? Findes der lokal refleksivitet i forhold

til koder? Hvordan er kommunikationsformerne på forskellig vis forskellige for hinanden i forskellige organisationer?

- Hvilke former for strukturel kobling gør sig gældende mellem funktions-systemer i kommunikation om forholdet medarbejder/organisation?

- Behøver jeg anføre, at der er tale om en fremragende bog. Hvis man er enig i ud-sagnet: "Hvad er meningen med at bekende sig til f.eks. Diskursanalyse, hvis ikke man faktisk laver konkrete empirisk funderede diskurs-analyser" er *Kærlighed og Omstilling* en ualmindelig god inspirationskilde til fortsat efterlevelse.

Allan Madsen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet